

„NEM ÍGY VOLT”

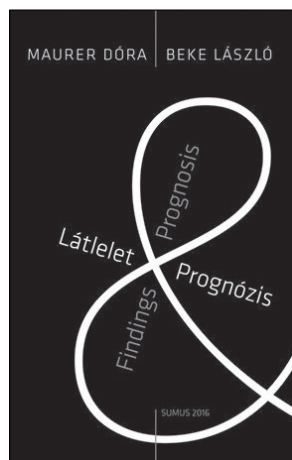
Maurer Dóra – Beke László: *Láttelel – prognózis*

Ennek a könyvnek harminc évvel ezelőtt kellett volna megjelennie. Akkor persze nem jelenhetett volna még meg: a rendszerváltás előtt ma már nehezen visszafejthető módon könyvekben kevésbé szabadon mondhatták el a véleményüket az egykori avantgárd művészek és progresszív művészettörténészek, mint a dokumentumfilmekben vagy a rádióban. Vagy helyesebb lenne progresszív művészeket és avantgárd művészettörténészeket írni? A pillanatnyi elbizonytalanodás is jelzi, hogy a nyolcvanas évek elején-közepén még egyértelműnek tűnő fogalmak mára elhalványodtak – talán mindez nem lenne így, ha ez a könyv harminc évvel ezelőtt megjelenik. Bonyolult időcsapda.

Már maga a könyv, a Maurer Dóra és Beke László nyolcvanas évek elején és közepén készített interjúiból, beszélgetéseiből készített összeállítás is vegyíti az idősíkokat. Az első rész a Balázs Béla Stúdió égjsze alatt 1984-ben forgatott és 1986-ban bemutatott *Nézetek, magyar művészet 1960–1980* című dokumentumfilm szöveggönyve, a második rész pedig a Magyar Rádió egyik kulturális műsorába szánt, 1980-ban felvett, de később befejezetlenül hagyott interjúfűzér. A beszélgetések az akkori közelmúltról, a hatvanas-hetvenes évek magyar művészetéről, illetve a lehetséges jövőről szóltak: milyen lesz a nyolcvanas évek képzőművészete? Tehát a jelenbeli olvasó a nyolcvanas évek múlt- és jövőképét követheti – ez már önmagában is spárgamutatvány. Az igazi kihívást azonban elsősorban nem is ez jelenti, hanem az 1980 és 1984 közti finom különbségek érzékelése: a két időpont között lezajlott változások képeletbeli rekonstrukciója. Ha a képzőművészeti szemléletek felől közelítjük meg a korszakot, a két időpont közt nem finom repedés mutatkozik, hanem mély szakadék: 1980-ban talán még csak Birkás Ákos látta előre az avantgárd halálát, 1984-ben az új szenzibilitás már rég elmosta az előző korszak underground építményét. Ha az intézményrendszert vizsgáljuk, még nagyobb a hasadás: 1980 és 1983 között lezajlott a magyar képzőművészet fékezett rendszerváltása, többek között az alkotóközössé-

gek felszabadításával, az állami vásárlások rendszerének átalakításával, Bereczky Lóránd és Néray Katalin pozícióba emelésével. Korántsem függetlenül a nagypolitikai átalakulásoktól olyan változások következtek be, amelyek hatása egészen napjainkig érezhető: az akkori reformok rég beroszdódott maradványait úgy őriztük a rendszerváltás után, mintha legfényesebb hagyományainkról lett volna szó.

De a *Láttelel – prognózis* kötet elsősorban nem a máról szól, hanem a tegnapelőtről. A hatvanas évekről, amely még ötven évvel később is úgy áll a képzőművészetről szóló magyarországi gondolkodás és a szakmai érdeklődés középpontjában, hogy sokszor az alapfogalmak szintjén sincs egyetértés. A könyvet lapozgatva néha az lehet a mai olvasó

Sumus Alapítvány
Budapest, 2017
168 oldal, 2700 Ft

véleménye, hogy a nézetek az eltelt harminc év során nemhogy differenciálódtak volna, de mintha azóta számos kérdést egyszerűen elfelejtettünk volna feltenni magunknak. Ilyen elsődlegesen a magyar művészet fogalmának problémája; ennek romjain a kilencvenes évek elején akadémia épült, amely mára eltakarja azt is, ami valaha ebben a megközelítésben értékesnek látszott. A nyolcvanas évek elején-közepén a magyar művészet és egyetemes beágyazódásának lehetősége nyílt és értő vita tárgyát képezhette – az akkori résztvevők néha már unták is az agyonismételt mondatokat: „a mi korosztályunk számára egy ilyen történeti vázlat már-már sztereotíp sémává laposodik, annyiszor gondoltuk végig és annyiszor fogalmaztuk meg újra és újra” – mondja Beke László a filmbeli beszélgetés felvezetéseként. Ugyanez a helyzet az ellenállás stratégiáival és narratíváival kapcsolatban: ma pedig mintha mindenkit sokként érne az egykori mintázatok ismételt feltűnése.

A nyolcvanas évekből visszatekintve a hatvanas évek legfontosabb mintázata az új igazodások heroikus vállalása volt. Az évtizedekkel korábban elhagyott magyar és egyetemes tradíció újragondolása, a kortárs tendenciákhoz való felzárkózás; Németh Lajos szavaival élve egyfajta nyelvújítási kísérlet. Ebben az alapvetésben a filmbeli beszélgetés valamennyi résztvevője egyetért, s talán éppen ezért tűnik úgy, mintha a törésvonalak, akkoriban, tizenöt-húsz év távlatából visszanezve élesebbek lennének, mint a mai perspektívából. Németh Lajos, Körner Éva és Beke László avantgárd-képe ugyanis számos ponton eltér egymástól. Németh Lajos sokáig egységes utat lát, amelynek egyetlen közös mérőeszköze a minőség – „nyugodtan mertük mondani (...), hogy ez jó vagy rossz”. Beke László a két Iparterv-kiállítást jelöli ki mint fordulópontot, Körner Éva ugyanezt a változást inkább a 68-as „tavasz” hatásának tudja be. Mindenesetre a nyolcvanas évekből nézve már nyilvánvaló a radikális avantgárd és a fontolva haladók különbsége, s mindez történelmi háttér előtt válik láthatóvá. Szintén jól látható a generációk közti szemléletbeli eltérés, amely a hatvanas évek közepén, végén még egy újraértelmezett közösségi művészet programja szerint akár elmosható is látszik, de a hetvenes évek elejére a gyors változások nyomán végleg szétnyílik az olló. Míg a hatvanas évek folyamán Korniss Dezső, Kassák Lajos vagy Martyn Ferenc öröksége kapaszkodót jelenthetett a fiataloknak, addig a nyolcvanas évek művészettörténete már nem képes közös nevezőt találni az alkotók között.

A könyv egyik legnagyobb tanulsága, hogy a közös nevező még ma sem létezik. Nincs olyan művészettörténeti konszenzus, amely nyomán az avantgárd viszonyrendszerében nyugvópontra jutna Schaár Erzsébet, Ország Lili vagy Kondor Béla életművének – harminc évvel ezelőtt is problematikus – megítélése. Hiába az elmúlt évek számos kiállítása, az egyes művészekről megjelent elemző írások, a magyar művészettörténetben ma használható fogalomrendszer sem létezik a példaként kiválasztott három alkotó és az avantgárd vagy éppen a neoavantgárd közti törésvonal leírására. Németh Lajos 1984-ben Kondor sorsára visszapillantva létmodelljének kudarcát a hatvanas évek végére teszi, Beke László és Maurer Dóra a hetvenes évek közepén, a hatvani *Expozíció* kiállításra Kondornak azokat a fotókísérleteit választják ki, amelyekkel 1971–72-ben, élete utolsó éveiben foglalkozott. A dichotómia ma is eleven.

Szintén mai szempontból érdekes kérdés, vajon mennyire volt zárt a hatvanas évek világa? Vajon valóban megfelel-e a valóságnak a világtól szinte hermetikusan elzárt magyar képzőművészetről kialakított kép, ha Körner Éva már a nyolcvanas évek közepén relativizálja ezt a felfogást? „Szóval ez egyáltalán nem így volt” – mondja ki a filmben, illetve a könyvben. (Ezzel tudatosan vagy öntudatlanul is a saját és a magyar avantgárd múltjához kapcsolódik. A művészettörténeti anekdotakincsben ugyanis Körner volt az, aki a hatvanas évek elején egy TIT-elődáson az aktivizmusról beszélt, amikor egyik mondata közben a hátsó sorból megszólalt egy határozott hang: „Az nem úgy volt!” A méltatlankodó hallgató Kassák Lajos volt.) A fiatal magyar képzőművészek nagy része a hatvanas évek folyamán a lakosság túlnyomó többségéhez képest viszonylag szabadon

utazhatott külföldre, a nyolcvanas évektől kezdve azonban folyamatosan erősödött az elzártság visszamenőleges narratívája, s ez a rendszerváltás után csak tovább merevedett. Pedig az egyetemes művészethez való viszony, az egyszer már sutba dobott centrum–periféria ellentétpár újraértelmezése szempontjából fontos kérdés, vajon lemaradásunkat csupán a külsődleges, elsősorban politikai-történelmi okokra hivatkozva magyarázzuk-e. „A magyar képzőművészetnek nagy hibája, átka az, hogy a különállását, specialitását mindig valamiféle lassúságban keresi, végül is lemaradottságban, ahelyett, hogy megkeresné a speciális tapasztalatainak a különleges konzekvenciáit és azokat tárná a világ elé” – mondta 1980-as interjújában Erdély Miklós.

Ugyanilyen alapvető kérdéseket vet fel ma is a nyolcvanas évek elejének-közepének a hetvenes évekről kialakított képe. Itt sokkal több olyan pont akad, amiben mindenki egyetért: kifulladás a hatvanas évek mozgalmi, a konceptuális művészet gyors hulláma hirtelen csap át a kialakulófélben lévő magyarországi avantgárdon. A társadalmi indítatású művek alól a hetvenes évek közepén kimegy a talaj, s utána mindaz, ami addig közösséginek tűnik, egyéni utakban ölt testet: „individualitás akar kifejeződni, most már vállalva azt, hogy nem tartozik semmiféle közösséghez. Az individuum próbálja ki az erejét, hogy mennyire életképes egy olyan társadalomban, amely esetleg igényt sem tart rá” – mondja Beke László 1980-ban. S ennek jegyében akad egyetlen olyan alkotó, akinek jelentőségét már halála után néhány évvel is mindenki egyöntetűen elismeri: Hajas Tibor. „Az olyan erős egyéniségek, mint Hajas, azonnal tudtak valamit teremteni; és nem annyira kifelé nézve, hanem csakugyan magukból indulva” – állítja Németh Lajos.

Hajas Tibor 1980-ban bekövetkezett tragikusan korai halála a nyolcvanas évekből tekintve sokáig határozott választóvonalnak tűnt. Hasonlóan éles választóvonalnak látszott az új festészet megjelenése – talán az sem lehet véletlen, hogy a *Látletel – prognózis* kötetben a megszólalók portréin kívül az egyetlen fotó Barbara Rose-t, az *Amerikai festészet, 80-as évek* kiállítás kurátorát ábrázolja, a tárlat megnyitóján, a Magyar Nemzeti Galériában, 1981 júniusában. Az interjúalanyok, beszélgetőtársak nagy többségében komoly szkepszis érződik az akkori jelennel és közeljövővel kapcsolatban, de az avantgárd jövőjét a legkegyetlenebbül Birkás Ákos – aki 1981-ben egy előadásában valóban meghirdeti az avantgárd halálát – rajzolja fel: „Nem fog megszűnni, vegetálni fog. Vagy ki fog alakulni a fiatalokból egy sokkal radikálisabb avantgárd. De lehet, hogy ebben a formában meg fog szűnni, érdektelen lesz, a hivatalos ideológiát kiszolgáló művészet bizonyos értelemben kifogja a szelet a vitorlájából.” Egy jóslat, amely többszörösen be is teljesedett.

Eközben pedig az avantgárd szinte azonnal elkezdi megírni saját történetét. Németh Lajos szerint ez olyan, „mintha az 1902-ben hivatalosan megalakult nagybányai iskola, mondjuk 1912-ben megrendezte volna a nagy jubileumi kiállítását”. Persze a mából visszatekintve a *Látletel – prognózis* által összefogott vélemények, nézetek „gyorsasága” valóban furcsának tűnik – ma már szinte elképzelhetetlen egy hasonlóan konzisztens visszapillantás a kétezres évek magyar művészetére. Úgy tűnik utólag, mintha akkoriban művészek és művészettörténészek sokkal tudatosabban gondolkodtak volna a határvonalak és a periodizáció mibenlétéről. Ennek fényében tűnik fel, mennyire feladat korunk a hasonló jellegű kezdeményezéseket. Talán a félelem is meghúzódik mögötte, hogy a vélemények élesebben ütköznenek, talán közös fogalmak híján mindenki elbeszélne egymás mellett. Maurer Dóra és Beke László könyvének olvasása közben a hangok egykori sokszínűsége tűnik fel. Ezért is kár, hogy harminc évvel ezelőtt a sorozatként eltervezett *Nézetek* nem folytatódott – a második részre összehívott művészek összevesztek, nem tudtak közös nevezőt találni.